

ТАКСОНОМІЯ ДИСКУРСІВ У НОВІТНІХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

У статті проаналізовано наявну в мовознавстві таксономію дискурсів; визначено, що основними критеріями, покладеними в основу сучасної класифікації дискурсів, є тематика і сфера спілкування, стилістична диференціація, кількість учасників, соціальні параметри й жанрова належність.

Ключові слова: дискурс, текст, стиль, адресатне спрямування, критерії таксономії дискурсів, класифікація.

В статье проанализирована существующая в языкознании таксономия дискурсов; определено, что основными критериями, которые ложатся в основу современной классификации дискурсов, являются тематика и сфера общения, стилистическая дифференциация, количество участников, социальные параметры и жанровая принадлежность.

Ключевые слова: дискурс, текст, стиль, адресатная направленность, критерии таксономии дискурсов, классификация.

Discourse analysis is one of the most pressing areas of humanities, including linguistics. Crucial issue in discourse analysis is its classification. Various features and parameters that determine the presence of a significant number of its classifications form the basis of discursive taxonomy. Lack of comprehensive analysis of existing typologies in linguistics discourses and need to systematize the classification criteria of discourse determines the relevance of the proposed scientific exploration. The aim of this article is to summarize typology of discourses offered in modern linguistics. This aim implies the following tasks: to analyze the existing classification

in linguistics discourse; to codify the principles underlying these classifications. The classification of communicative discourse by G. Pocheptsov is rather common in modern linguistics. Given the extralingual conditions, the purpose of communication and linguistic characteristics of the text linguists A. Kozhin, O. Krylova and V. Odintsov suggest typology of discourse that coincides with the function and style typology. A variety of criteria of discourse taxonomy is offered by I. Shevchenko and O. Morozova. V. Karasyk defines personality-centered and status-oriented discourses as for narratee targeting. Linguistically-pragmatic and communicative aspects of the study of different types of institutional discourse are clearly presented in scientific quests of modern Ukrainian linguistics. A common typology among linguists is the national discourses one (such as Ukrainian, English, German, Spanish, etc.). Thus, a generalized actual interpreting of contemporary discourse involves enriching the text on the discursive level with characteristics which are caused by extralinguistic factors that increase its pragmatic openness.

Key words: classification, criteria of discourse taxonomy, discourse, narratee targeting, text, style.

Дискурсивні студії на сьогодні є одним з найактуальніших напрямів гуманітарних наук, зокрема й лінгвістики. У слов'янській лінгвістичній традиції дискурс інтерпретують як «зв'язний текст разом з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін. чинниками; текст, узятий в аспекті подій; мовлення, що розглядають як цілеспрямовану соціальну дію, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах); це мовлення, «занурене у життя» [1, с. 136–137]. О. Кубрякова й О. Александрова зазначають: «Під дискурсом потрібно мати на увазі ... синхронно здійснюваний процес породження тексту або ж його сприйняття» [11, с. 5]. Українці з опертям на наукові здобутки попередників пропонують власне потрактування дискурсу. Зокрема, А. Загнітко витлумачує

дискурс як «1) мовленнєво-мисленнєвий процес, що відтворює і формує комплексні лінгвістичні структури, компонентами яких постають висловлення і групи висловлень, пов'язані дискурсивними операціями; 2) саму комплексну лінгвістичну структуру, що перевищує за обсягом речення» [7, с. 179]. Цікаву дефініцію дискурсу подає Ф. Бацевич: «Дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, тривалий у часі процес, утілений у певній (іноді значній) кількості повідомлень; мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, друковану, паралінгвальну тощо), відбувається у межах одного чи кількох каналів комунікації, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування і являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування» [3, с. 42–43]. Зауважимо, що зазвичай дослідники в дефініціях дискурсу відштовхуються від кореляції цього поняття з іншими лінгвістичними реаліями, зокрема мовленням, текстом, мовою, діалогом тощо. О. Селіванова пропонує об'єднати наявні трактування в чотири типи значень дискурсу, що схематично можна відбити в такий спосіб: дискурс = текст; дискурс = текст + ситуація; дискурс = (усне) мовлення; дискурс = тип дискурсивної практики [15, с. 36].

У вивченні дискурсу одним з найважливіших постає питання щодо його класифікації. Варто зазначити, що на сьогодні немає загальноприйнятої типології дискурсів. За слушною думкою М. Макарова, наразі в лінгвістиці «не все гаразд із критеріями визначення типів дискурсу» [12, с. 210]. В основу дискурсивної таксономії покладено різні ознаки й параметри, що зумовлюють наявність значної кількості його класифікацій. Відсутність комплексного аналізу наявних у мовознавстві типологій дискурсів і потреба систематизації критеріїв класифікації дискурсу зумовлює *актуальність* запропонованої наукової розвідки.

У статті маємо за *мету* узагальнити запропоновану в новітній лінгвістиці таксономію дискурсів. Поставлена мета передбачає

виконання таких *завдань*: проаналізувати наявні в мовознавстві класифікації дискурсу; систематизувати критерії, покладені в основу сучасних класифікацій.

Ю. Габермас запропонував п'ять різновидів дискурсу, зокрема: дискурс як засіб комунікативної дії; дискурс як засіб ідеологічного впливу; терапевтичний дискурс; нормальний дискурс, який слугує обґрунтуванню проблематичних претензій на значення; нові форми дискурсу (навчання за допомогою дискурсу замість дискурсу як засобу для інформації та інструкцій) [17, с. 91]. Поширеною в сучасному мовознавстві є класифікація комунікативних дискурсів Г. Почепцова на теле- і радіодискурс, газетний, театральний, кінодискурс, літературний, рекламний, політичний, тоталітарний, неофіційний, релігійний, ритуальний, лайливий, етикетний, фольклорний, міфологічний, святковий, невербальний, візуальний, міжкультурний, іронічний, ієрархічний, неправдивий [13, с. 75–126]. Т. ван Дейк пропонує виділяти такі різновиди дискурсу, як політичний, медичний, судовий, освітній, науковий, медіа-дискурс, корпоративний [6, с. 122].

Зважаючи на екстралінгвальні умови, мету спілкування та лінгвістичні характеристики тексту, мовознавці А. Кожин, О. Крилова й В. Одинцов подають типологію дискурсу, що збігається з функційно-стильовою, визначаючи в цьому разі поняття стиль і дискурс як тотожні [9, с. 91–129]. Типологію дискурсів за «стилем спілкування» пропонує й А. Приходько, який, розрізняючи поняття дискурс і стиль, диференціює останній як чинник системоутворення дискурсу. За цим принципом лінгвіст виокремлює такі дискурси: розмовний (розмовно-побутовий), офіційно-діловий, науковий, мас-медійний, художній, епістолярний [14, с. 28].

К. Серажим, виокремлюючи практичні дискурси, що «актуалізуються в певних історичних, ідеологічних та комунікативних ситуаціях», розмежовує їх на особистісні й інституційні [16, с. 53]. Вона наголошує також на класифікації дискурсів на ситуативно-зумовлені й ситуативно-вільні

(незалежні) [16, с. 37].

І. Шевченко й О. Морозова наводять такі критерії таксономії дискурсу: 1) за формою (усний і писемний); 2) за видом мовлення (монологічний або діалогічний); 3) за адресатним спрямуванням (інституційний і персональний); 4) за комунікативними принципами (аргументативний, конфліктний та гармонійний); 5) за соціально-ситуативним параметром (політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний дискурс (засобів масової інформації) тощо); 6) за різноманітними характеристиками адресанта й адресата: соціально-демографічний критерій (дитячий, підлітковий дискурси та дискурс людей похилого віку, дискурс жіночий і чоловічий, мешканців міста й села); соціально-професійний критерій: дискурс моряків, будівельників, шахтарів; соціально-політичний критерій (дискурс комуністів, демократів); 7) за функційним та інформативним складниками: спілкування інформативне (емотивний, оцінний, директивний дискурси) і фатичне; 8) за критерієм формальності та змістовності у функційно-стильовому аспекті відповідно до жанрів і реєстрів мовлення (художній, публіцистичний, науковий та інші, офіційний та неофіційний) [18, с. 233–236].

Основними принципами класифікації дискурсу зазвичай є його категорійні ознаки. Найширшу типологію пропонує Ф. Бацевич, спираючись на тлумачення дискурсу як інтерактивного явища. Серед класифікаційних критеріїв дослідник наводить референційний і тематичний аспекти повідомлення, канал комунікації, зв'язки між адресантом й адресатом, вияв міжособистісних стосунків, функційно-прагматичний ефект, особи адресанта й адресата [2, с. 29–32]. Зокрема, за референційними аспектами виокремлено такі типи дискурсів: фреймінгові (відбивають явища об'єктивного світу в словах і поняттях), рефреймінгові (виводять позначувані явища за межі слів і понять), перформативні (змінюють елементи реального світу) [2, с. 29–30].

В. Карасик за адресатним спрямуванням виділяє в межах соціолінгвістичного підходу особистісно-орієнтований (персональний) та статусно-орієнтований (інституційний) дискурси. У першому типі мовець постає як особистість, у другому – як представник певного соціального статусу. Персональний дискурс асоційовано з монологічним мовленням, інституційний – зі спілкуванням у межах статусно-рольових стосунків. Серед останнього типу дискурсу виділено політичний, дипломатичний, військовий, педагогічний, сценічний, науковий, рекламний, медичний та ін. [8, с. 5–20]. У класифікації В. Карасика персональний дискурс подано двома різновидами – буттєвим і побутовим. Буттєвий дискурс базовано на літературній мові з метою передавання всієї краси внутрішнього світу мовця. Лінгвіст, зокрема, зазначає: «Буттєве спілкування має переважно монологічний характер і представлено творами художньої літератури й філософськими і психологічними ретроспективними текстами» [8, с. 11].

Лінгвопрагматичний і комунікативний аспекти вивчення різних типів інституційного дискурсу яскраво презентовано в наукових розвідках сучасної вітчизняної лінгвістики. Систематизуючи наявні в мовознавчих дослідженнях різновиди дискурсу, узагальнюємо такі основні критерії їхнього виокремлення:

1. За тематикою і сферою спілкування фіксуємо вичленовування найрізноманітніших дискурсів: адміністративний (М. Панова), бізнес-дискурс (М. Андрійчук), економічний (Н. Ковальська), медичний (Н. Литвиненко) обрядовий (М. Філіпчук), освітній (О. Бобесюк), політичний (К. Карасьова), рекламний (С. Гузенко), юридичний (В. Сніцар) та ін.

2. За стилістичною диференціацією аналізують науковий (Н. Корнева), медійний (І. Богданова), художній (І. Гоцинець), розмовний (Г. Васильєва), публіцистичний (О. Дмитренко) та інші дискурси.

3. За кількістю учасників розмежовують монологічний

(В. Олинчук), діалогічний (Н. Войцехівська) та полілогічний (Н. Реконвальд) дискурси.

4. За соціальними параметрами (дослідники акцентують увагу на гендерних та вікових ознаках) подають аналіз гендерного (Ю. Маслова), шкільного (І. Богуцька), молодіжного (М. Чабаненко) дискурсів.

5. За жанровою належністю виокремлюють казковий (О. Леонтєва), щоденниковий (Т. Космеда), лекційний (І. Петренко), газетний новинний (О. Кучерова), детективний (Т. Бехта) та інші дискурси.

Поширеною серед лінгвістів є типологія національних дискурсів (наприклад, українського, англійського, німецького, іспанського тощо). У межах національних дискурсів досліджують політичні, наукові, художні різновиди, що «не є окремими типами дискурсу, а лише певними модифікаціями останнього, у певний спосіб адаптованими відповідно до тієї сфери, де функціонують» [10, с. 146]. Схожу думку висловлюють українські дослідники, котрі художній дискурс зазвичай витлумачують як стильове середовище, що віддзеркалює «культурно-мовний універсум відповідної епохи на основі валоризації комунікативних і лінгвостилістичних параметрів» [5, с. 4]. Художній дискурс, на думку І. Бехти, є мовою всієї художньої літератури, яка в процесі мовленнєвої реалізації постає як тексти художніх творів [4, с. 37].

Отже, неоднозначність трактування дискурсу в сучасному мовознавстві зумовлює наявність різноманітних класифікацій цього явища, створених переважно з урахуванням екстралінгвальних умов, мети й сфери спілкування, а також мовної характеристики тексту як результату дискурсу. Перспективу подальших розвідок убачаємо у виокремленні універсальних і специфічних дискурсивних категорій.

Бібліографічні посилання

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Большой энциклопедический словарь. Языкознание / гл. ред.

- В. Н. Ярцева. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – С. 136–137.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 248 с.
 3. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
 4. Бехта І. А. Дискурс наратора в англословній художній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
 5. Бурбело В. Б. Художній дискурс в історії французької мови та культури ІХ–ХVІІІ ст. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / В. Б. Бурбело. – К., 1999. – 32 с.
 6. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
 7. Загнітко А. П. Основи дискурсології / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 194 с.
 8. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
 9. Кожин А. Н. Функциональные типы русской речи / А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов. – М. : Высш. шк., 1982. – 224 с.
 10. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.
 11. Кубрякова Е. С. Драматургические произведения как особый объект дискурсивного анализа (к постановке проблемы) / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2008. – Т. 67. – № 4. – С. 3–10.
 12. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 252 с.
 13. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : ВЦ «Київський університет», 1999. – 308 с.
 14. Приходько А. Н. Таксономические параметры дискурса / А. Н. Приходько // Язык. Текст. Дискурс : научн. альманах Ставропольского отделения РАЛК. – Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2009. – Вып. 7. – С. 22–30.

15. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
16. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище : методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики) / К. Серажим. – К. : [б. в.], 2002. – 392 с.
17. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / Ю. Хабермас // Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 84–90.
18. Шевченко І. С. Проблеми типології дискурсу / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Х. : Константа, 2005. – С. 233–236.